

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ -

Λαϊκός πολιτισμός
και έντεχνος λόγος
(ποίηση - πεζογραφία - θέατρο)

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

(Αθήνα, 8-12 Δεκεμβρίου 2010)

ΤΟΜΟΣ Β΄

ΑΘΗΝΑ 2013

Ελένη Σπαθάρη-Μπεγλίτη *

ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ, ΧΩΡΟΣ, ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΗ:
ΤΑ ΗΘΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟ
ΤΟΥ ΠΕΖΟΓΡΑΦΟΥ ΓΙΩΡΓΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ

Η εισήγησή μου φαινομενικά εμπεριέχει μια παραδοξότητα. Ευελπιστεί να προσεγγίσει, με λαογραφικό ενδιαφέρον, το λογοτεχνικό έργο ενός αστού. Και μάλιστα ενός αστού, ο οποίος δεν παραλείπει με κάθε ευκαιρία να τονίζει πως απεχθάνεται οτιδήποτε «επαρχιώτικο», οτιδήποτε «βλάχικο». Με απαξιωτικό τρόπο χαρακτηρίζει τα βλαχοχώρια, τα οποία αντικρίζουμε στα καταράχια και στα ξάγναντα, αφιλόξενα και τους ανθρώπους τους στριμμένους και στεγνούς¹. Και αυτή η αντίληψη των πραγμάτων δεν είναι αποκομμένη από την προσφυγική καταγωγή του, γιατί οι πρόσφυγες γενικότερα απεχθάνονται, σύμφωνα με τη μαρτυρία του, καθετί το αποκαλούμενο «βλάχικο». Δεν το μαρτυράει μόνο ο συγγραφέας για τους πρόσφυγες της Θεσσαλονίκης, αλλά και καταγραφές που πραγματοποιήθηκαν σε αθηναϊκούς προσφυγικούς συνοικισμούς, όπως ενδεικτικά, αναφέρω, εκείνη της Hirschon-Φιλιππάκη μεταξύ των προσφύγων της Κοκκινιάς^{2 3}.

Όταν λοιπόν αναφερόμαστε στον Γιώργο Ιωάννου, αναφερόμαστε σε έναν κατεξοχήν αστό. Ο ίδιος θα αυτοπροσδιοριστεί σε μια συνέντευξή του στο περιοδικό *Διαβάζω*³. «Ξέρετε, είμαι πάρα πολύ αστός, φοβερά αστός, με την έννοια βέβαια της κατοικήσεως, όχι της οικονομικής τάξεως». Κι αλλού, σε ηχογραφημένη συνομιλία του με τον Γιώργο Κορδομενίδη, δημοσιευμένη αργότερα στο

* Δρ Λαογραφίας, Μεταδιδάκτωρ Κοινωνικής και Οικονομικής Ιστορίας, Σχολική Σύμβουλος Φιλολόγων.

---

1 Γιώργος Ιωάννου, «Και ιδού νεφέλη λευκή...», στο βιβλίο του ίδιου, *Η πρωτεύουσα των προσφύγων*, 7η έκδ., Αθήνα: Κέδρος, 1984, σ. 111. Γιώργος Ιωάννου, «Ο Χριστός αρχηγός μας...», στο βιβλίο του ίδιου, *Η πρωτεύουσα των προσφύγων*, 7η έκδ., Αθήνα: Κέδρος, 1984, σ. 117.

2 R. Hirschon-Φιλιππάκη, «Μνήμη και ταυτότητα. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκινιάς», στο Ε. Παπαταξιάρχης και Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ανθρωπολογία και παρελθόν. Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1993, σ. 341-342.

3 Γιώργος Ιωάννου, «Συνέντευξη», *Διαβάζω*, τεύχος 9 (1977), σ. 18.

περιοδικό *Εντευκτήριο*⁴, θα συμπληρώσει: «Λοιπόν έχω σχέσεις με τον τόπο. Και οι τόποι ξέρετε επηρεάζουν. Δεν γράφουμε μέσα σε κενό [...]».

Ο Μ. Γ. Μερακλής, στη μελέτη του *Προσεγγίσεις στην ελληνική πεζογραφία. (Ο αστικός χώρος)*, αρχίζει το αφιέρωμά του στον Γιώργο Ιωάννου (Γιώργου Ιωάννου, *Το δικό μας αίμα*) ως εξής:

«Σπάνια συναντάει κανείς την αφοσίωση ενός συγγραφέα σ' ένα τόπο, σαν αυτή που εκδηλώνει ο Ιωάννου για τη Θεσσαλονίκη. Αυτό κάποτε ξένισε, σαν ένα είδος, ας πούμε, επαρχιώτικης αυταρέσκειας. Προσωπικά βλέπω τα πράγματα διαφορετικά. Η Θεσσαλονίκη είναι μια μείζων πόλη, με πολυδιάστατη και πολυστρωματική ιστορική ύπαρξη (το έδειξε, εκτός των άλλων, η 'τομή' που επιχείρησε το 1974 ο Κ. Μοσκόφ). Η Θεσσαλονίκη δε σχηματίζει μια περιορισμένη ή και 'πεπερασμένη' όψη της ελληνικής περιφέρειας. Απεναντίας κρατάει μια μοναδική θέση στο πανόραμα της νεοελληνικής ιστορίας και ζωής, που η ουσία της δεν έχει διόλου ακόμα εξαντληθεί από την πλευρά της μελέτης και της παρατήρησης [...]»⁵.

Πολυδιάστατος όμως και πολυστρωματικός είναι και ο «λαός» της Λαογραφίας, ιδιαίτερα ο λαός του αστικού χώρου, αντικείμενο μελέτης της, πλέον του μισού αιώνα. Και όσον αφορά στη Θεσσαλονίκη, η σύνθεση του λαού αυτού καθορίζεται ιδιαίτερα από το προσφυγικό στοιχείο που δεν λειτούργησε απλώς προσθετικά στον εντόπιο πληθυσμό, στους αποκαλούμενους «μπαγιάτηδες», αλλά συνθετικά, καθορίζοντας τη φυσιογνωμία της τον 20ό αιώνα. Ήδη με τα πρώτα προσφυγικά κύματα του 1914, έως και το 1924, κατέκλυσαν την πόλη περισσότεροι από 170.000 πρόσφυγες προερχόμενοι από τη Βουλγαρία, τη Θράκη και τον Πόντο και, φυσικά, μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, από τα μικρασιατικά παράλια και την ενδοχώρα τους. Έτσι, με την έλευση των προσφύγων, στις τρεις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, η πόλη τριπλασίασε σχεδόν τον πληθυσμό της: το 1913 αριθμούσε 158.000 ανθρώπους, το 1923 290.000, ενώ, μόλις δύο χρόνια μετά, το 1925, περισσότερους από 370.000⁶. Για τον λόγο αυτό, ο Γιώργος Ιωάννου θα κλείσει το - δυσεύρετο - κείμενό του *Λαϊκές αφηγήσεις για την προσφυγιά* ως εξής: «*Η Θεσσαλονίκη είναι πολιτεία της προσφυγιάς. Η προσφυγιά εδώ δεν συγχωνεύτηκε αλλά κυριάρχησε. Η*

4 Γιώργος Ιωάννου, «Συνομιλία με τον Γιώργο Κορδομενίδη», *Εντευκτήριο*, τεύχος 2 (1988), σ. 33.

5 Μιχάλης Γ. Μερακλής, «Γιώργου Ιωάννου, Το δικό μας αίμα», στο βιβλίο του ίδιου, *Προσεγγίσεις στην ελληνική πεζογραφία (Ο αστικός χώρος)*, Αθήνα: Καστανιώτη, 1986, σ. 183.

6 Στ. Πελαγίδης, *Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930). Ο πόνος και η δόξα*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη 1997, σ. 144· Τρ. Κωτόπουλος, *Η Θεσσαλονίκη στο έργο των Θεσσαλονικέων πεζογράφων*, Θεσσαλονίκη: Κώδικας 2006, σ. 246-247.

Θεσσαλονίκη είναι η βυζαντινή πρωτεύουσα της προσφυγιάς, όπου ακόμα, και τα πιο αδιάφορα και αποκομμένα προσφυγικής καταγωγής άτομα αισθάνονται καλύτερα. Η Θεσσαλονίκη σκέπασε και προστάτευε την προσφυγιά. Είναι η πατρίδα των πατρίδων»⁷.

Βέβαια, η Αθήνα της δεύτερης περιόδου του Γιώργου Ιωάννου θα προσπαθήσει να ξεκλέψει κάτι από τη Θεσσαλονίκη των νεανικών του χρόνων. Όμως, ο Γιώργος Ιωάννου έχει ταυτιστεί με τη Θεσσαλονίκη αν και δεν θεωρούσε τον εαυτό του αποκλειστικά συνδεδεμένο με τη συμπρωτεύουσα. Βρισκόταν ανάμεσα στις δύο πόλεις: *«Είμαι σαν μια μάγισσα, μια στρίγκλα, από τις οχιές αυτές κι εγώ, δεμένος απ' τα ποδάρια σε δυο άλογα, άσπρες φοράδες, ας μου επιτραπεί, Θεσσαλονίκη και Αθήνα, πόλεις αδελφές - ω, ναι, αδελφές! - που με τραβολογούνε ακατάπαυστα και ασφαλώς κάποια στιγμή θα με διαμελίσουν. Και για ν' αφήσω τις παραβολές λέγω ότι πιστεύω πια πως θα πεθάνω κάνοντας νέα σχέδια να μεταφερθώ από τη μια στην άλλη πόλη. Υπάρχουν πολλών ειδών διχασμοί σ' αυτόν τον κόσμο»⁸.*

Οι δύο αυτές πόλεις αλληλοπροσδιορίζονται - σαν να βλέπει κανείς το είδωλό τους μέσα από τον καθρέφτη - στο πεζογράφημά του «Θεσσαλονίκη - Αθήνα. Μια ερωτική σύγκριση»⁹. Όπως ο Ηρόδοτος, πατέρας, κατά πολλούς, της Λαογραφίας και της Εθνολογίας, περιγράφει τους ανατολικούς λαούς με τη ρητορική της ετερότητας, προβάλλοντας αφενός τη «διαφορά», σύμφωνα με την οποία καταγράφονται οι αποκλίσεις, η διαφορετικότητα ενός εθίμου που περιγράφεται σε σχέση με έναν οικείο τρόπο, και αφετέρου την «αναλογία», σύμφωνα με την οποία για να φανταστούμε το άγνωστο, στηριζόμαστε σε ότι ήδη γνωρίζουμε, καταγράφοντας ομοιότητες και διαφορές, έτσι και ο Γιώργος Ιωάννου περιγράφει τη Θεσσαλονίκη ως αντεστραμμένη Αθήνα και την Αθήνα ως αντεστραμμένη Θεσσαλονίκη.

Το επίκεντρο όμως του έργου του δεν είναι η πόλη αυτή καθαυτή, αλλά οι άνθρωποι και η κοινωνία της. Γράφει ο ίδιος για την πόλη του, και ιδιαίτερα για τους ανθρώπους της και την κοινωνία της:

«Εγώ όμως που ενδιαφέρομαι τόσο πολύ για τον άνθρωπο της πόλης μας και για την κοινωνία της πόλης μας και που πιστεύω πως αν φωτίσω αυτήν θα καταλάβω όχι μόνο καλύτερα αυτήν αλλά και όλη τη νεοελληνική κοινωνία, γιατί έχω παρατηρήσει πως τα φαινόμενα δεν είναι μεμονωμένα, δεν μπορώ να αφήσω ένα σύνολο που ξέρω από μια άποψη τόσο καλά, δεν μπορώ να το αφήσω και να μην το αφηγηθώ εις επήκοον όλων, και προπάντων εκείνων που

7 Γιώργος Ιωάννου, *Λαϊκές αφηγήσεις για την προσφυγιά*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1988, σ. 24.

8 Ο.π., σ. 9-28.

*μετείχαν μαζί μου εκεί, ώστε να θέσω εγκαίρως τώρα σε δοκιμασία την αξιοπιστία μου, το μνημονικό μου και την παρατηρητικότητα μου, και ακόμα δεν μπορώ να μη βγάλω δημόσια τα συμπεράσματά μου και τα διδάγματά μου, γιατί εγώ οφείλω να πω ότι μ' αυτά τα κείμενα περί Θεσσαλονίκης, περί Αθήνας, και όπου αλλού, το πάω πολύ μακριά κι όχι εκεί που νομίζουν διάφοροι κοντόμυαλοι, πως καταγράφω τις αναμνήσεις μου [...] αλλά εγώ προσπαθώ να πιάσω το διαρκές μέσα στο πιο εφήμερο και να επισυνάψω τα μη συναπτόμενα και να συσχετίσω τα μη συσχετιζόμενα και να δημιουργήσω - κυρίως αυτό να δημιουργήσω - μύθο για όλα αυτά, ή μάλλον συνεκτική ατμόσφαιρα μύθου, που μετά μεγάλης μου χαράς βλέπω διαρκώς ότι στεριώνει, γιατί [...] πολλά πράγματα και γεγονότα και συμβάντα τα εκθέτω συχνά κατά το δοκούν, διότι αυτό το δοκούν έχει πια τώρα σημασία [...]*⁹.

Ωστόσο, ο άνθρωπος αυτός της πόλης, ο Γιώργος Ιωάννου, αυτός που διακηρύσσει με κάθε ευκαιρία ότι απεχθάνεται καθετί το «επαρχιώτικο» και «βλάχικο», έχει ασχοληθεί συνειδητά με τη λαογραφική καταγραφή. Με πολύ καλή επίδοση στο μάθημα της Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης και διορισμένος στο Καστρί Κυνουρίας, με τη βοήθεια των μαθητών του κατέγραψε τα δημοτικά τραγούδια της περιοχής. Αργότερα, δεν έμειναν έξω από τα ενδιαφέροντά του ο καραγκιόζης και τα παραμύθια. Αλλά κι αυτή η ενασχόληση του σχετίζεται, αντιθετικά, με την προσφυγική καταγωγή του. Εξομολογείται:

«Εκείνο, όμως, που με έκανε να θέλω να γνωρίσω περισσότερο τα λαϊκά κείμενα, ίσως να είναι αυτή η ραγδαία εγκατάλειψη του λαϊκού πολιτισμού από τους δικούς μου και από τον περίγυρό τους. Ήτανε, νομίζω, και μια μυστική αντίθεση προς την οικογένειά μου. Μη σας φαίνεται περίεργο. Ζούσα σε μια οικογένεια, βεβαίως πολύ καλή (δεν είμαι εκείνος που θα την κατηγορήσει), αλλά η οποία αδιαφορούσε τελείως για τα ήθη και τα έθιμα που είχε κληρονομήσει και τα οποία διαπίστωσα σε λίγο ότι ήθελε να τα ξεχάσει. Ένα από τα χειρότερα πράγματα που θα μπορούσε να εκφέρει η οικογένειά μου για έναν άνθρωπο ήταν ότι είναι 'χωριάτης'! Ε, αυτό εμένα μου δημιουργούσε μεγάλη δυσκολία και, νομίζω, ένας λόγος που με έριξε σ' αυτά τα πράγματα είναι κι αυτός. Μπορώ να σας εξομολογηθώ μάλιστα ότι η οικογένειά μου ουδέποτε αναγνώρισε τη λαογραφική μου εργασία. Δεν την αναφέρει καν. Κάνουν πώς δεν τη βλέπουνε. Γιατί νομίζουνε, ότι υποβιβάζομαστε κοινωνικά και εγώ και αυτοί!»¹¹

Και παρά το γεγονός ότι για τον Γιώργο Ιωάννου στην ενασχόλησή του με τη

⁹ Γιώργος Ιωάννου, «Ο Χριστός αρχηγός μας...», ό.π., σ. 114-115.

λαογραφική καταγραφή και τα λαϊκά κείμενα «υπολανθάνει ένας ερωτισμός»^{10 11 12}, όπως ο ίδιος αναφέρει, ωστόσο, ευρύτερα, η ενσωμάτωση και η κοινωνική ανέλιξη για τους πρόσφυγες ήταν πιο δυνατές από το μίζερο παρελθόν κατά την αρχική εγκατάστασή τους στη νέα τους πατρίδα. Ήθελαν να ξεχάσουν.

Κι όμως, όταν είχε πρωτοέλθει η προσφυγιά, συνήθιζαν να κάθονται στις αυλόπορτες και να διηγούνται για αγίους και φαντάσματα με τον ίδιο τρόπο που τα διηγούνταν στα ταβερνάκια της Κυνουρίας και που τάραζαν τον ύπνο του συγγραφέα. Αλλά ο Γιώργος Ιωάννου είναι κατηγορηματικός: «Όμως, όλα αυτά δεν έχουν περάσει στο έργο μου. Στο έργο μου περνάνε τα προβλήματά μου, τα βάσανά μου, οι σχέσεις μου με τους ανθρώπους»³.

Έχουν επισημανθεί επιδράσεις στο έργο του Γιώργου Ιωάννου από τον Ν. Γ. Πεντζίκη, τον Φ. Κόντογλου, τον Ίωνα Δραγούμη, αλλά και από τον Κ. Καβάφη και τον Αλ. Παπαδιαμάντη από τους οποίους δανείζεται την εμμονή σε έναν τόπο (Αλεξάνδρεια, Σκιάθος, Θεσσαλονίκη). Θα προσέθετα κι εκείνη του Μαρσέλ Προυστ - άλλωστε, ας μην ξεχνάμε ότι ο μεταφραστής του έργου του είναι ένας Θεσσαλονικιός, ο Παύλος Ζάννας. Τα χαρακτηριστικά του μνημειώδους έργου ζωής του Μαρσέλ Προυστ *Αναζητώντας το χαμένο χρόνο* είναι η συνεχής ανάκληση της μνήμης, η έλλειψη μύθου και δράσης, η χρήση του πρώτου προσώπου. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι κοινά και στα πεζογραφήματα του Γιώργου Ιωάννου. Διατηρώντας ο καθένας το δικό του τρόπο γραφής, ο ένας με ένα έργο πνοής, ο άλλος με τα αφηγηματικά σπαράγματά του, καταγράφουν ασήμαντα ή σημαντικά γεγονότα που ανακαλούν στη μνήμη τους. Η ανάκληση της μνήμης γίνεται στον Προυστ με το πασίγνωστο βούτηγμα της μαντελαίν στο τίλιο, από τα κορυφαία αποσπάσματα της νεότερης λογοτεχνίας. Με την τυχαία αυτή κίνηση, όλος ο κόσμος της παιδικής και νεανικής του ηλικίας αναδύεται στη μνήμη του,

«και σαν το παιχνίδι που διασκεδάζει τους Ιάπωνες, όταν μουσκεύουν σ' ένα μπωλ πορσελάνης γεμάτο νερό μικρά κομμάτια χαρτί, αζεχώριστα ως τότε, μα που μόλις βραχούν, τεντώνονται, στρίβουν, χρωματίζονται, διαφοροποιούνται, γίνονται λουλούδια, σπίτια, πρόσωπα στέρα και που τ' αναγνωρίζεις,

10 Γιώργος Ιωάννου, «Συνέντευξη», ό.π., σ. 19-20.

11 Ο.π., σ. 20.

12 Ο.π., σ.21.

δεν τη βλέπουνε. Γιατί νομίζουνε, ότι υποβιβάζομαστε κοινωνικά και εγώ και αυτοί!»¹¹

Και παρά το γεγονός ότι για τον Γιώργο Ιωάννου στην ενασχόλησή του με τη λαογραφική καταγραφή και τα λαϊκά κείμενα «υπολανθάνει ένας ερωτισμός»¹², όπως ο ίδιος αναφέρει, ωστόσο, ευρύτερα, η ενσωμάτωση και η κοινωνική ανέλιξη για τους πρόσφυγες ήταν πιο δυνατές από το μίξερo παρελθόν κατά την αρχική εγκατάστασή τους στη νέα τους πατρίδα. Ήθελαν να ξεχάσουν.

Κι όμως, όταν είχε πρωτοέλθει η προσφυγιά, συνήθιζαν να κάθονται στις αυλόπορτες και να διηγούνται για αγίους και φαντάσματα με τον ίδιο τρόπο που τα διηγούνταν στα ταβερνάκια της Κυνουρίας και που τάραζαν τον ύπνο του συγγραφέα. Αλλά ο Γιώργος Ιωάννου είναι κατηγορηματικός: «Όμως, όλα αυτά δεν έχουν περάσει στο έργο μου. Στο έργο μου περνάνε τα προβλήματά μου, τα βάσανά μου, οι σχέσεις μου με τους ανθρώπους»¹³.

Έχουν επισημανθεί επιδράσεις στο έργο του Γιώργου Ιωάννου από τον Ν. Γ. Πεντζίκη, τον Φ. Κόντογλου, τον Ίωνα Δραγούμη, αλλά και από τον Κ. Καβάφη και τον Αλ. Παπαδιαμάντη από τους οποίους δανείζεται την εμμονή σε έναν τόπο (Αλεξάνδρεια, Σκιάθος, Θεσσαλονίκη). Θα προσέθετα κι εκείνη του Μαρ- σέλ Προυστ - άλλωστε, ας μην ξεχνάμε ότι ο μεταφραστής του έργου του είναι ένας Θεσσαλονικιός, ο Παύλος Ζάννας. Τα χαρακτηριστικά του μνημειώδους έργου ζωής του Μαρσέλ Προυστ *Αναζητώντας το χαμένο χρόνο* είναι η συνεχής ανάκληση της μνήμης, η έλλειψη μύθου και δράσης, η χρήση του πρώτου προσώπου. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι κοινά και στα πεζογραφήματα του Γιώργου Ιωάννου. Διατηρώντας ο καθένας το δικό του τρόπο γραφής, ο ένας με ένα έργο πνοής, ο άλλος με τα αφηγηματικά σπαράγματα του, καταγράφουν ασήμαντα ή σημαντικά γεγονότα που ανακαλούν στη μνήμη τους. Η ανάκληση της μνήμης γίνεται στον Προυστ με το πασίγνωστο βούτηγμα της μαντελαίν στο τσάι, από τα κορυφαία αποσπάσματα της νεότερης λογοτεχνίας. Με την τυχαία αυτή κίνηση, όλος ο κόσμος της παιδικής και νεανικής του ηλικίας αναδύεται στη μνήμη του,

«και σαν το παιχνίδι που διασκεδάζει τους Ιάπωνες, όταν μουσκεύουν σ' ένα μπωλ πορσελάνης γεμάτο νερό μικρά κομμάτια χαρτί, αζεχώριστα ως τότε, μα που μόλις βραχούν, τεντώνονται, στρίβουν, χρωματίζονται, διαφοροποιούνται, γίνονται λουλούδια, σπίτια, πρόσωπα στέρα και που τ' αναγνωρίζεις,

11. Γιώργος Ιωάννου, «Συνέντευξη», *ό.π.*, σ. 19-20.

12. *Ο.π.*, σ. 20.

13. *Ο.π.*, σ.21.

στάση από τους άλλους»²⁰, δεν συγχρωτίζεται με το κοινωνικό του περιβάλλον. Παραμένει παρατηρητής του. Παρατηρητής του αλλοτινού που δεν παύει να είναι και τωρινό. Εκεί, πίσω από τα τζάμια του αγαπημένου του καφενείου στο λιμάνι, εκείνο στο οποίο του άρεσε να κατεβαίνει όταν η ομίχλη έπεφτε στην αγαπημένη του πόλη, έβλεπε να διαβαίνουν «αράδα οι σκιές αυτών, που τώρα έχουν πεθάνει. Κολλούσαν το μούτρο τους για μια στιγμή στο θαμπό τζάμι κι άλλοι έμπαιναν μέσα, ενώ άλλοι τραβούσαν ανατολικά για τον Πύργο του Αίματος. Κι αν μου έγνεφε κανείς, έβγαινα κι ακολουθούσα μια σκιά, που ποτέ δεν μπορούσα να προφτάσω»^{21 22}.

Αυτές οι σκιές είναι οι αναμνήσεις του, αναμνήσεις προσωπικές ή αναμνήσεις συλλογικές. Είναι η αναζήτηση της φυλής του, η αναζήτηση του ανήκειν στην πατρίδα του - πρόσφυγας δεύτερης γενιάς, γεννημένος το '27, αυτός, από την Ανατολική Θράκη - της προσήλωσης στις ρίζες του. Αλλά δεν είναι μόνο το φευγαλέο, άπιαστο «έξω», είναι και το πραγματικό «μέσα» στο καφενείο. Εκεί συναντάει ανθρώπους δικούς του, της φυλής του.

«Χαίρομαι να κοιτάζω τις αδρές και τίμιες φυσιογνωμίες τους, κι ανατριχιάζω βαθιά, όταν σκέφτομαι πως αυτός που μου μιλά είναι δικός μου άνθρωπος, της φυλής μου. Κάτι σαν ζεστό κύμα με σκεπάζει ζαφνικά, θαρρείς, και γύρισα επιτέλους στην πατρίδα. Δεν έχει σημασία που δεν γνώρισα ποτέ αυτή την πατρίδα ή που δεν γεννήθηκα καν εκεί. Το αίμα μου από κει μονάχα τραβάει εκτός κι αν είναι αληθινό πως ο άνθρωπος αποτελείται απ'αυτά που τρώει και πίνει, οπότε πράγματι είμαι από δω»²³.

Η πραγματικότητα το έφερε λοιπόν να είναι πλέον από τη Θεσσαλονίκη, αφού τρώει και πίνει απ' ό,τι αυτή του προσφέρει. Όμως, τουλάχιστον, ας ήταν από έναν προσφυγικό συνοικισμό της: «[...] Ζηλεύω αυτούς που βρίσκονται στον τόπο τους, στα χωράφια τους, στους συγγενείς τους, στα πατρογονικά τους. Τουλάχιστον, ας ήμουν σ' ένα προσφυγικό συνοικισμό με ανθρώπους της ράτσας μου τριγύρω»²³.

Η αλήθεια είναι ότι στην πραγματική ζωή, όχι σε εκείνη του πεζογραφήματος του «Μεσ στους προσφυγικούς συνοικισμούς» από το πεζογράφημα *Για ένα*

---

20 Γιώργος Ιωάννου, «Εν ταις ημέραις εκείναις...», στο βιβλίο του ίδιου, *Η πρωτεύουσα των προσφύγων*, 7η έκδ., Αθήνα: Κέδρος, 1984, σ. 58.

21 Γιώργος Ιωάννου, «Ομίχλη», στο βιβλίο του ίδιου, *Η μόνη κληρονομιά*, Αθήνα: Ερμής, 1974, σ. 56.

22 Γιώργος Ιωάννου, «Μεσ στους προσφυγικούς συνοικισμούς», στο βιβλίο του ίδιου, *Για ένα φιλότιμο*, 3η έκδ., Αθήνα: Κέδρος, 1973, σ. 44 (= 1η έκδ., Θεσσαλονίκη, 1964).

23 Ό.π., σ. 45.

φιλότιμο αποστρέφεται αυτούς τους προσφυγικούς συνοικισμούς. Και τούτο για δύο λόγους. Κατ' αρχήν διότι ο συγκροτημένος κόσμος του διαμορφώθηκε από τα βιώματα του, που όλα προέρχονται από το κέντρο της πόλης της Θεσσαλονίκης: «Ο κόσμος μου, η βίωσή μου, η εμπειρία μου και επομένως η γλώσσα μου, τα πράγματα που είναι μέσα μου αποθησαυρισμένα με μορφή λέξεων, είναι όλα αστικά, δηλαδή του κέντρου της πόλης. [...] Γι' αυτό το λόγο συμβαίνει να ξέρω πολλά εξ αυτοφίας»²⁴. Κατά δεύτερον, σε άλλη αναφορά του, εστιάζει στους πρακτικούς λόγους που τον αποστρέφουν από τους συνοικισμούς: «Δεν μπορώ τους συνοικισμούς, όχι τόσο για τις ταλαιπωρίες της συγκοινωνίας, αλλά γιατί δεν θέλω να χάνω τη ζωή, μια και, όπως ξέρετε, τα κυριότερα πράγματα γίνονται στο κέντρο της πόλης»²⁵.

Συνεπώς, στο πεζογράφημά του μιλάει όχι η πραγματική ζωή, αλλά μια «έλξη αίματος»²⁶, όπως την αποκαλεί. Με αστική καταγωγή από τη μεριά του πατέρα του από τη Ραιδεστό της Προποντίδας και αγροτική από τη μεριά της μητέρας του από την Καισάνη της Ανατολικής Θράκης, η οικογένειά του εύκολα αφομοιώθηκε στον αστικό χώρο, όπως γενικότερα, όλοι οι πρόσφυγες από την Ανατολική Θράκη. .

Η σχέση των πεζογραφήματων του Γιώργου Ιωάννου με την έγκυρη ανάγνωση του λαογραφικού υπόβαθρου της κοινωνίας την οποία περιγράφει είναι ανάλογη της σχέσης του ιστορικού μυθιστορήματος με την Ιστορία. Γιατί ο χώρος αποτελεί κατηγορία της Λαογραφίας, αλλά και κατηγορία της Ιστορίας, καθότι η συμβολική λειτουργία του νοηματοδοτεί τις ανθρώπινες σχέσεις. Στον αστικό χώρο κυριαρχεί η δράση του ανθρώπου και είναι αυτή που μετασχηματίζει τη γεωγραφική του διάσταση σε κοινωνικό μέγεθος²⁷. Αποτελεί τον καμβά πάνω στον οποίο προβάλλει την κοινωνία αυτή. Αν τα καθανάτα περιστατικά είναι πραγματικά ή όχι, λίγο ενδιαφέρει:

«Καμιά φορά που κάθομαι και παίρνω ένα-ένα τα πεζογραφήματά μου, σκέφτομαι πόσα απ' αυτά ανταποκρίνονται σε κάποιο περιστατικό που μου έτυχε και μέχρι ποιου σημείου το διηγούμαι όπως συνέβη ή όχι [...]. Διαπιστώνω,

24 Γιώργος Ιωάννου, «Συνέντευξη», *Διαβάζω*, ό.π., σ. 19.

25 Ο.π., σ. 17-18.

26 Ο.π., σ. 19.

27 Γ. Λαδογιάννη, «Πλατεία/Αυλή. Η λειτουργία του χώρου στη δραματουργία του 20ού αιώνα», στο Παναγιώτης Νούτσος (επιμ.), *Φιλοσοφία, επιστήμες και πολιτική. Συγκομιδή προς τιμήν του ομότιμου καθηγητή Εντύχη Μπιτσάκη*, Αθήνα: Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός, 1998, σ. 8. Τρ. Κοτόπουλος, *Η Θεσσαλονίκη των Θεσσαλονικέων πεζογράφων*, Θεσσαλονίκη: Κώδικας, 2006, σ. 22.

λοιπόν, ότι στα περισσότερα πεζογραφήματά μου ο κεντρικός πυρήνας αυτής της στοιχειώδους υποθέσεως, γύρω από τον οποίο περιστρέφομαι, είναι μια νύξη, ένα υπαινικτικό πράγμα, όχι περιστατικό, αλλά μια νύξη για κάτι που μου συνέβη στη ζωή. Γύρω από κει έχω πλέξει μετά όλο το πεζογράφημα, αλλά το έχω συνθέσει με βάση πάλι βιωμένα στοιχεία»^{28 29}.

Πρόσφυγας, αυτός, μεταξύ προσφύγων, καθίσταται «ολότελα αλάνθαστος» στην αναγνώριση των ομοίων του. Αυτό το ποτάμι των ανθρώπων που «προ- σέτρεξαν αυθόρμητα» στη Θεσσαλονίκη από το 1914 έως το 1924, όπως το περιγράφει στο «Η παρέλαση των προσφύγων», από τη συλλογή *Το δικό μας αίμα*, ξεμοναχιασμένοι ή σε μικρές ομάδες στην αρχή, «κοπαδιαστά και άτακτα αργότερα, με αραμπάδες, ζώα, βάρκες, καΐκια, βαπόρια, ακόμα και με τα πόδια, σε χάλι κακό, βρωμισμένοι μα αποκαθαρμένοι, λουσμένοι μεσ' στο αίμα τους, από τις ελληνικές πατρίδες της Ανατολής [...] χιλιάδες των χιλιάδων κυνηγημένοι, ληστεμένοι, βιασμένοι, απορφανισμένοι άνθρωποι μας, αναζητώντας μια νέα γωνιά μεσ' στην ελεύθερη πατρίδα»**, ε, αυτό το ποτάμι των ανθρώπων, μπορεί και το ξεχωρίζει με αλάνθαστο τρόπο: τους Καραμανλήδες, τους Καυκάσιους, τους Μικρασιάτες απ' τις ακτές, τους άλλους απ' τα βάθη, τους Κωνσταντινου- πολίτες, από μέσα ή απ' τα περίχωρα, κι ας επιμένουν όλοι τους πως είναι απ' την καρδιά της Πόλης, κι απ' το Γαλατά. Τους δε Πόντιους, τους ξεχωρίζει από μακριά, και μόνο από την κορμοστασιά τους³⁰. Αυτοί μαγνητίζουν το βλέμμα με το «αρρενωπό, αθέατο πείσμα» τους. Για το λόγο αυτό, κάθε χρόνο, η παρέλαση στη Καλαμαριά αποσπά τον κόσμο από την κεντρική παρέλαση, καθώς «διέρχονται ορμητικά οι νέοι Πόντιοι, με τις πατροπαράδοτες στολές, τα βυζαντινά λάβαρα, και τις παλιές σημαίες, μέσα σε μια αποθέωση εκ μέρους του κόσμου, που προτιμάει χίλιες φορές να μείνει εκεί, παρά να δει τη μεγάλη παρέλαση κάτω στην πόλη, όσο μεγαλόπρεπη κι αν προμηνύεται»³¹.

Η εγκατάσταση των προσφύγων στο κέντρο, ιδίως στην πυρικήαυτο, τους μετέτρεψε κι αυτούς σε αστούς,

«Σμυρνιούς, Κωνσταντινουπολίτες, Αδριανουπολίτες, Ραιδεστιανούς, και χί- λιους δυο άλλους, με κατάδηλα τα ίχνη του εξευγενισμού και της λεπτότητας. Μόλις συνήλθαν όλοι αυτοί, ακόμα και τότε που κατοικούσαν στις εκκλη- σιές και τα σχολεία, άρχισαν τα τραγούδια, τα γλέντια, τα καρναβάλια και τα γλυκά καμώματα. Οι γυναίκες τους, με την εξυπνάδα και τη γλυκιά περίτεχνη γλώσσα που τις διέκρινε,

28 Γ. Ιωάννου, «Συνέντευξη», *ό.π.*, σ. 23.

29 Γιώργος Ιωάννου, «Η παρέλαση των προσφύγων», στο βιβλίο του ίδιου, *Το δικό μας αίμα*, Αθήνα: Ερμής, 1978, σ. 66.

30 Γιώργος Ιωάννου, «Μεσ στους προσφυγικούς συνοικισμούς», *ό.π.*, σ. 43.

31 Γιώργος Ιωάννου, «Η παρέλαση των προσφύγων», *ό.π.*, σ. 73.

τάραζαν τους πάντες με τα παινέματα, τις καυχησιές, και τα λεπτά σαλονίσια φερσίματα, διασκορπίζοντας κάπως την απελπιστική φτώχεια και τη μαυρίλα, που περιτύλιγε τη ζωή τους. Ακόμα και τα κυνηγήματα από τους Τούρκους, οι τρόποι που χρησιμοποιήθηκαν για να γλιτώσουν, έγιναν αστείες διηγήσεις, που τις έλεγαν με ιωνική χάρη και χειρονομίες εκφραστικές οι Σμυρνιές, όπως βλέπουμε σε κάποιες αρχαιογραφίες της αρχαιότητας τις γλωσσούδες του καιρού εκείνου»³².

Ολοκληρώνοντας, θα έλεγα ότι δίκαια ο Γιώργος Πετρόπουλος, σε συνέντευξή του στο περιοδικό *Οδός Πανός*, εκφράζει την άποψη ότι:

«Ο Γιώργος Ιωάννου αγκαλιάζει την Ελλάδα των χαμένων πατρίδων. Σε όλα τα εν θέματι πεζογραφικά του έργα είναι διάχυτοι ο πόνος της προσφυγιάς και οι αγαπημένες μνήμες των τόπων του ξεριζωμού. Ενώ συχνά μας περιγράφει τις θλιβερές συνθήκες κάτω από τις οποίες έφθασαν οι πρόσφυγες στην ελεύθερη Ελλάδα, την αθλιότητα της διαβίωσής τους αλλά και την απαράδεκτη αντιμετώπισή τους από το Ελληνικό κράτος. Ωστόσο, δεν παραλείπει να υπογραμμίσει το αστείρευτο πάθος τους για ζωή, την εργατικότητα και την δημιουργικότητά τους προκειμένου να ορθοποδήσουν ξανά και να φτιάξουν μια καλύτερη ζωή με αξιοπρέπεια, υπομονή και εγκαρτέρηση, όχι όμως και χωρίς το ανάλογο τίμημα»³³.

Στην εισήγησή μου αυτή θέλησα να αφήσω τον Γιώργο Ιωάννου να μας μιλήσει με τα δικά του λόγια. «Θα γράψω σιγά σιγά όλα τα κατ'εμέ. Δεν θα αφήσω τίποτε [...]. Και δεν είναι μόνο η εξομολογητική διάθεση που με δέρνει [...] αλλά και η απόφασή μου να μην αφήσω πολλά πράγματα στους ερευνητές του έργου μου και της ζωής μου, εάν υπάρχουν. Κι αυτό γιατί φοβάμαι πάρα πολύ τις ανακρίβειες και τις παραχαράξεις»³⁴. Σεβόμενη και επικαλούμενη το δικό του πεζογραφικό λόγο, ελπίζω να μην τον πρόδωσα.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ιωάννου Γιώργος, «Συνέντευξη», *Διαβάζω*, τεύχ. 9 (1977), σ. 19-20.

—, «Η παρέλαση των προσφύγων», στο βιβλίο του ίδιου, *Το δικό μας αίμα*, Αθήνα: Ερμής, 1978, σ. 63-76.

—, «Μες στους προσφυγικούς συνοικισμούς», στο βιβλίο του ίδιου, *Για ένα φιλότιμο*, (1η έκδ., Θεσσαλονίκη, 1964) 10η έκδ., Αθήνα: Κέδρος, 1980, σ. 43-45.

—, «Ομίχλη», στο βιβλίο του ίδιου, *Η μόνη κληρονομιά*, 2η έκδ., Αθήνα: Κέδρος, 1982, σ. 55-57.

—, *Η πρωτεύουσα των προσφύγων*, 7η έκδ., Αθήνα: Κέδρος, 1984.

³² Ο.π., σ. 69.

³³ Γιώργος Πετρόπουλος, «Συνέντευξη», *Οδός Πανός*, τεύχ. 86-87 (1996), σ. 32.

³⁴ Γιώργος Ιωάννου, «Εις εαυτόν», ό.π., σ. 208.

- , «Συνομιλία με τον Γιώργο Κορδομενίδη», *Εντευκτήριο*, τεύχ. 2 (1988), σ. 33.
- , *Λαϊκές αφηγήσεις για την προσφυγιά*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1988.
- Κωτόπουλος Γρ., *Η Θεσσαλονίκη των Θεσσαλονικέων πεζογράφων*, Θεσσαλονίκη: Κώδικας, 2006.
- Λαδογιάννη Γ., «Πλατεία/Αυλή. Η λειτουργία του χώρου στη δραματουργία του 20ού αιώνα», στο Νούτσος Παναγιώτης (επιμ.), *Φιλοσοφία, επιστήμες και πολιτική. Συγκομιδή προς τιμήν του ομότιμου καθηγητή Ευτύχη Μπιτσάκη*, Αθήνα: Τυπωθήτω- Γιώργος Δαρδανός, 1998, σ. 151-187.
- Μερακλής Μιχάλης Γ., *Προσεγγίσεις στην ελληνική πεζογραφία. (Ο αστικός χώρος)*, Αθήνα: Καστανιώτη, 1986.
- Πελαγίδης Στ., *Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930). Ο πόνος και η δόξα*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη, 1997.
- Προυστ Μαρσέλ, *Αναζητώντας το χαμένο χρόνο. Από τη μεριά του Σουάν*, τόμ. 1, Αθήνα: Ηριδανός, χ.χ.
- Hirschon-Φιλιππάκη R., «Μνήμη και ταυτότητα. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκι- νιάς», στο Παπαταξιάρχης Ε. και Παραδέλλης Θ. (επιμ.), *Ανθρωπολογία και παρελθόν. Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1993, σ. 327-356.